

leider hangen sterk af van een bestuursapparaat en de steun, vooral in de secundaire machtskanalen maar ook bij het brede publiek. 7. Democratisch bestuur vormt de grootste beperking voor de handelingsvrijheid en ruimte van het individu om historische verandering te bewerkstelligen.

Valt er uit deze revue ook iets te leren? Kan de historicus lessen geven voor de toekomst? Kershaw is heel voorzichtig. Hij erkent: 'Ik zou "charismatische" persoonlijkheden het liefst helemaal vermijden ten gunste van minder kleurrijke leiders die in staat zijn tot competent, doeltreffend bestuur op basis van gezamenlijk overleg en gegronde, rationele beslissingen gericht op het verbeteren van het leven van alle burgers. Maar dat is waarschijnlijk een definitie van een utopie.' (13)

Rob DEVOS (Brugge)

WAT LEERT DE LEZER?

Leen Verheyen, *Wat de lezer leert: filosofen over het nut van literatuur*. Borgerhout, Uitgeverij Letterwerk, 2019, 64 p., ISBN 9789082894226, €14.99

De dalende interesse in lezen en literatuur is een gekend fenomeen. Nu de beeldcultuur haar plaats op de troon quasi permanent heeft ingenomen, kunnen we ons afvragen welke rol het lezen van literatuur nog heeft in onze samenleving. Is er überhaupt een rol toe te kennen? Heeft lezen, zoals sommigen beweren, een positief effect op de lezer? Filosofe en schrijfster Leen Verheyen gaat in op deze en andere vragen in haar essay *Wat de lezer leert: filosofen over het nut van literatuur*. In niet meer dan 60 pagina's formuleert ze haar gedachten en actuele discussiepunten binnen de literatuurfilosofie over welke invloed literatuur al dan niet kan hebben op haar lezers. Met andere woorden, wat *doet* literatuur – of wat *kan* het doen – met de lezer? Het boekje behoort tot de Questa-reeks van uitgeverij Letterwerk, waar verschillende thema's en vragen aan bod komen, zoals *Hoe luidt de stilte?* (Virginie Platteau, 2021), *Liefde en revolutie* (Lotte Spreuwenberg, 2021) en *Wat is sexy?* (Hans Maes, 2019).

De eerste paragrafen van het boek duiden meteen op het maatschappelijk belang dat de samenleving blijkbaar toch nog steeds toekent aan literatuur. Verheyen haalt voorbeelden aan uit de actualiteit, waarbij rechters het lezen van

een boek als straf opleggen om zo daders (van onder andere een verkeersovertreding) tot andere inzichten te brengen. Levert het lezen van literatuur dan effectief bepaalde kennis op? En is die kennis in staat om de moraal en handelingen van de lezer blijvend te beïnvloeden?

Via Martha Nussbaum en Aristoteles toont Verheyen aan dat er wel degelijk argumenten te vinden zijn voor de positieve effecten van lezen en de kennis die lezen ons kan opleveren. Aan de andere kant zijn er ook argumenten waarbij literatuur *op zich* als waardevol beschouwd wordt, een soort *art for art's sake*-these die opkomt vanaf de verlichting en zich ontwikkelt in de 20ste eeuw tot het *New Criticism* (13-15). Kort gesteld, kunnen we twee posities onderscheiden: de “positieve effecten van literatuur” en het “leesplezier”. Wat Verheyen echter aan de hand van de Franse filosoof Paul Ricoeur aantoonde, is dat deze twee componenten onlosmakelijk met elkaar verbonden zijn.

Verheyen tast verschillende mogelijkheden af van wat deze positieve effecten van literatuur dan wel kunnen zijn. De cognitieve waarde van een roman ligt volgens haar dan ook niet in het idee dat lezen ons waarheid verschaft. Om dit te verduidelijken maakt Verheyen een onderscheid tussen het wetenschappelijke concept van waarheid (iets is waar wanneer dit overeenstemt met de werkelijke situatie) en de “waarheid” die we in literatuur terug kunnen vinden. Zelfs al lezen we in een historische roman een beschrijving van een veldslag die *effectief* heeft plaatsgevonden, toch kunnen we niet met zekerheid zeggen dat deze beschrijving wel echte *kennis* – in de enge zin van het woord – oplevert. “In een fictionele tekst staan dergelijke zinnen tussen allerlei zinnen die wél verzonnen of ‘onwaar’ zijn.” (19). Literatuur biedt de lezer dus geen waarheid op de wetenschappelijke manier. Volgens Verheyen sluit dit echter andere soorten kennis, zoals het inlevingsvermogen, niet uit. Filosofen zoals Martha Nussbaum, Dorothy Walsh en Catherine Wilson pleiten allemaal voor het idee dat literatuur ons een soort van (in Walsh’s woorden) *knowing what it is like*-kennis verschaft (24-25). Maar ook hier moet Verheyen nuanceren: zelfs deze soort kennis is niet onproblematisch aangezien de invloed van perspectieven van de auteur en lezer niet uit te sluiten vallen. Zo kan je je als lezer in sommige personages of situaties makkelijker inleven dan in andere.

“Het is allesbehalve vanzelfsprekend dat verschillende lezers hetzelfde beeld zullen hebben van de ‘waarheid’ die in een roman vervat zit. Mogelijk spreken hun ideeën over waar een roman over gaat, en wat je eruit kunt leren, elkaar zelfs tegen.” (28)

Weg van het zoeken naar een waarheidswaarde in literatuur dan maar? Filosoof Peter Lamarque stelt dat de waarde van literatuur eerder gezocht moet worden “in het specifieke plezier dat het lezen van een literair werk oplevert” (29). Belangrijk hierbij is dat zowel de inhoud als de vorm bijdragen tot dit plezier. Verheyen spreekt hier over opaciteit – een term ontleend aan Lamarque: “De inhoud van een werk is nooit zomaar gegeven, maar wordt mee bepaald door de manier waarop die inhoud gepresenteerd wordt.” (9) Doorheen een bespreking van deze

wisselwerking tussen vorm en inhoud komt Verheyen tot de kern van het probleem: de tegenstelling tussen de inhoud (en daarmee gepaard het doel van kennis te produceren) en de vorm (of de esthetische waarde) van literatuur. Of, kort gezegd, de tegenstelling tussen de ethische en esthetische lezing van een literair werk.

Volgens Verheyen is het cognitieve effect van een roman het resultaat van het esthetisch ervaren. De waarde van de literatuur is op die manier dus zowel ethisch als esthetisch. Zowel het lezen als het proces na het lezen (het “hiernamaals” zoals Verheyen het omschrijft), zijn hierbij belangrijk. Het gaat over interpreteren, reflecteren, vragen stellen en antwoorden formuleren. Door een werk te interpreteren krijgt het betekenis. Op die manier blijft de “ware betekenis” misschien onbereikbaar, maar kan het lezen van literatuur ons wel een dieper inzicht in onszelf en de wereld rondom ons aanbieden. Literatuur zet vooral aan tot denken.

De verantwoordelijkheid hierbij ligt dus niet alleen bij het literaire werk. De lezer moet ook zelf aan de slag gaan – al doen we dit volgens Verheyen vaak onbewust. Hierbij komen de esthetische ervaring van de tekst en het interpreteren ervan samen in het leesproces, iets wat Verheyen vergelijkt met verschillende uitvoeringen van een muziekpartituur. (39)

Ook wie nog steeds twijfelt aan de relevantie van literatuur, heeft boodschap aan het essay. De laatste paragrafen vormen een pleidooi voor het lezen van literatuur *tout court*:

“Literatuur stimuleert niet enkel je verbeelding doordat je de taal zelf in beeld en gedachten dient om te zetten, maar ook je talig vermogen. Dat is niet onbelangrijk. Taal is nog steeds een belangrijk middel om je denken en wereld vorm te geven.” (57)

Het essay is boeiend, helder en toegankelijk geschreven. Op de kleine hoeveelheid aan pagina’s weet Verheyen aan de hand van enkele belangrijke stemmen binnen de filosofie (Paul Ricœur, Hannah Arendt, Martha Nussbaum, etc.) en duidelijke voorbeelden uit de literatuurgeschiedenis (J.M. Coetzee, Pascal Mercier, Franz Kafka, etc.) een overzicht te geven van wat literatuur kan betekenen voor de lezer in verhouding tot het esthetische versus het ethische. Het idee dat het lezen van literatuur je een beter of meer empathisch persoon kan maken, is, zoals Verheyen aanhaalt, niet nieuw. Ze doet beroep op verschillende filosofen en denkers en haalt daarnaast ook telkens voorbeelden aan uit de literatuur. Een interessante aanvulling hierbij zou het perspectief van de cognitieve literatuurwetenschappen kunnen zijn – denk onder meer aan de *theory of mind* van literatuurwetenschapster Lisa Zunshine.

De vraag of literatuur van ons betere mensen maakt, blijft onbeantwoord in het essay. Verheyen maakt vooral duidelijk dat literatuur ons aanzet tot denken en dat ze in staat is om van ons *andere* mensen te maken.

“Ik geloof dus wel degelijk dat het lezen van literatuur andere mensen van ons maakt. Alleen zijn de precieze effecten van wat je leest veel minder voorspelbaar en stuurbaar dan rechters of filosofen soms graag geloven.” (10)

De wisselwerking tussen lezer, het werk en de esthetische en ethische waarde van dit werk dragen hier allemaal toe bij en verschaffen de lezer nieuwe inzichten. Lezers kunnen dus op verschillende manier verschillende soorten “kennis” uit literatuur halen. *Wat de lezer leert* spreekt op die manier een ruim publiek aan en biedt een mooi overzicht van de filosofische denktraditie over literatuur. Zoals Verheyen bepleit, zet ook dit stukje literatuur de lezer aan tot denken.

Wat leert de lezer? De lezer leert denken.

Lina VEKEMAN (Gent)

DENKEN MET PROUST

Dorine Vergote, *Het raadsel van het geluk. Filosoferen met Marcel Proust*, Borgerhout, Letterwerk, 2022, 71 p., ISBN 978 94 6407 526 7, €14,99.

Marcel Proust is een schrijver die filosofen al decennia lang weet te fascineren en te inspireren. Walter Benjamin, Theodor W. Adorno, Maurice Merleau-Ponty, Paul Ricoeur, Gilles Deleuze en vele anderen lieten zich door Prousts *À la recherche du temps perdu* op sleeptouw nemen en gebruikten het om hun filosofische ideeën te illustreren of ontwikkelen. Met haar in de Questa-reeks van uitgeverij Letterwerk verschenen essay *Het raadsel van het geluk* bouwt Dorine Vergote in de eerste plaats verder op de ideeën die Gilles Deleuze uit het werk van Proust destilleerde. Deleuze, zo legt ze uit bij aanvang van haar essay, ontleedde Prousts meesterwerk vanuit het woord ‘signe’ of teken, een woord dat Proust zelf in zijn roman regelmatig gebruikt. Het ontraadselen van het teken, dat is waar het Proust volgens Deleuze en Vergote om te doen is.

Om te begrijpen wat het belang is van het ontraadselen van het teken bij Proust, gaat Vergote eerst kort in op het fenomeen waarvoor Proust vandaag nog steeds het bekendst is: de onvrijwillige herinnering. In *À la recherche du temps perdu* roepen zintuiglijke gewaarwordingen regelmatig herinneringen op, vaak herinneringen waarvan de persoon die ze beleeft niet eens meer wist dat hij ze had. Het bekendste voorbeeld hiervan is ongetwijfeld de smaak van de in thee